

1866 р. рекомендував таку сукню для молодих дівчат: "...серпанкова, з високими шитими мотивами, покладена на блакитну спідницю, оброблену трьома булоньє з тієї ж матерії. Шита сукня вирізана великими зубцями, обшитими мереживом: зшиті мотиви розділяються блакитними шовковими вуздечками. Довгий серпанковий пояс з таким самим кушаком, підбитим блакитною тафтою, вишитий на кінцях і теж обшитий мереживом. Серпанковий корсаж, надітий на блакитний відкритий ліф. Напіврукава складаються з двох серпанкових буф, розділених шитими прошивками, облямованих блакитними брідами, і закінчуються широким мереживом" [12, 266].

Для повсякденних та візитних костюмів жінок середнього віку обирали відтінки бронзового, коричневого та зеленого. У похилому віці нарядними вважалися бузковий, пурпурний та світло-сірий. Як зазначає Ф. Комісаржевський, після 1865 р. у великій моді були строкати матерії з широкими та вузькими смугами. У сенсі кольорів переважали темні, наприклад імпр-оливковий. Жінки, які належали до середнього стану шили нарядні сукні із чорного шовку (атлас, тафта) і лише зрідка використовували для цієї мети світло-сірий, коричневий або пурпурний муар антк [13, 273]. Автором рубрики "Мода" в журналі "Модный магазин" було зазначено, що про глибокий траур можна дізнатися лише за чорним комірцем і манжетами [10, 156]. Це пояснювалося тим, що чорна сукня була досить модною.

Зміна силуету жіночого костюму відбулася в 1866 – 1867 рр. Лінію талії тепер розташовували високо. Спідниця сукні легко розширюється донизу, що створювало враження високого зросту. Після довготривалого домінування округлих форм та ліній за законом контрасту виникали нові пропорції, прямі лінії та кути [3, 154]. Ранкові туалети відрізнялися тим, що вони були дещо вужчі та підняті на гудзики, на відміну від вечірніх, візитних і бальних. Для прогулянок пішки були короткі сукні або короткі спідниці з піднятими сукнями. Так, "нові ідеї і прагнення до простоти зробили деякий вплив на міські туалети, які обходяться тепер без особливо складних обробок; проте, бальні костюми виблискують золотом, сріблом, поєднанням яскравих кольорів, блондами і мереживами, шитими стеклярусом, сталлю і кам'яним вугіллям, кольоровими мереживами, каменями, ланцюжками з алюмінію, золота і срібла" [14, 41].

Особливе місце в дамському гардеробі зайняли жакети "казак", які в комплекті зі спідницею стали основою візитного туалету. Такий жакет кроївся точно за фігурою, з широкою баскою, за формою спідниці, застібався до шиї та прикрашався галунами, тасьмою, шнурами, гудзиками, оксамитовими аплікаціями, вишивкою [7, 262]. Верхнім одягом слугували пальто (кашемір, шовк, бархат), ротонди (кашемір), безрукавки та шалі. Найчастіше для верхнього одягу обирали коричневі, зелені, золотисті відтінки.

Чільне місце в жіночій моді посідали прикраси: парюри для волосся, серги, гребні, намиста, кольє, каблучки, брошки, масивні браслети, пряжки. Справжнім фурором у жіночій моді стали ланцюжки Бенуатон: "Ланцюжки ці носять і поверх закритих суконь, у вигляді кольє, і як головний убір. Їх прикладають з обох боків на голові, біля вух, і звідти вони спадають, у вигляді намиста, в декілька рядів. Їх роблять із золота, срібла, намист, кам'яного вугілля, а найновіші – з каучуку" [8, 57]. Серед жіночих аксесуарів можемо виділити рукавички (модними кольорами вважалися всі відтінки від світло-маісового до коричневого) та парасольки. В моді були чоботи на шнурівці та напівчеревики на високому підборі. Чоботи носили лише влітку [15, 87].

Розвиток залізничного транспорту дозволяв подорожувати, що сприяло створенню нових, більш зручних

жіночих дорожніх костюмів. Для цього Вворт (французький кравець, якого вважають першим кутюр'є) увів стрічки та пати, які розташовувалися в декількох місцях, скріпляли і підтримували піднятий низ спідниці [3, 154]. У 60-х рр. XIX ст. з'являються й жіночі купальні костюми.

Таким чином, одяг був важливим аспектом повсякденного життя міського населення. Жінки Російської імперії в 1860-х рр. орієнтувалися на європейську моду, зокрема французьку. Жіноча мода цього періоду демонструвала перш за все соціальне положення та фінансовий добробут особи. Громіздкі та незручні жіночі сукні лише підкреслювали панівне становище чоловіків у суспільстві. Розвиток легкої промисловості та розповсюдження швейних машин зробило моду більш доступною для різних верств населення.

1. Вільшанська О.Л. *Мода у повсякденному житті міського населення України кінця XIX – початку XX ст.* // *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* – Вип. XIV. – К., 2008.
2. Нанні Дж. *Історія костюма. 1200 – 2000* / Пер. с англ. – М., 2003.
3. Мерцалова М. *Історія костюма.* – М., 1972.
4. Киреева Е.В. *Історія костюма. Європ. костюм от античності до XX в.: Учеб. пособие.* – М., 1976.
5. Плаксина Э., Михайловская Л. *Історія костюма. Стили и направления: Учеб. пособие.* – М., 2003.
6. Константінова В.М. *Урбанізація: південноукраїнський вимір (1861 – 1904 рр.).* – Запоріжжя, 2010.
7. Шевнюк О.Л. *Історія костюма: Навч. посіб.* – К., 2008.
8. Мей С. *Моды // Модный магазин.* – 1866. – № 4.
9. Мей С. *Моды // Модный магазин.* – 1866. – № 10.
10. Будур Н. *Історія костюма.* – М., 2002.
11. Мей С. *Моды // Модный магазин.* – 1866. – № 12.
12. Мей С. *Моды // Модный магазин.* – 1866. – № 17.
13. Комиссаржевский Ф.Ф. *Історія костюма.* – М., 2005.
14. Мей С. *Моды // Модный магазин.* – 1866. – № 3.
15. Тиль Э. *Історія костюма / Пер. с нем.* – Лейпциг, 1971.

Korolevska Y.Y. The main fashionable tendencies of the women's clothes in the Russian empire (the 60^s years of the XIX century). The article is devoted to analysis the European fashionable tendencies in the 60^s years of the XIX century and its' influence on the women's fashion in the Russian empire.

Key words: neorococo, fashion, women's clothes.

Л. В. Філіпенко

ЖУРНАЛ «ЖЕНСКОЕ ДЕЛО» (1899 – 1900) ЯК ПЕРШЕ РОСІЙСЬКЕ «ІДЕЙНЕ» ПЕРІОДИЧНЕ ВИДАННЯ ДЛЯ ЖІНОК

У статті аналізуються типологічні особливості, структура та редакційна політика журналу «Женское дело» як першого російського «ідейного» жіночого видання початку XX ст., на сторінках якого формувалась та апробувалась нова феміністська ідеологія.

Ключові слова: «ідейний» жіночий журнал, жіноча періодика, гендерна рівноправність.

Вже від середини XIX ст. у Москві та Петербурзі започатковано ряд громадсько-літературних журналів – «Рассвет» (1859 – 1862), «Женский вестник» (1866 – 1868), «Друг женщин» (1882 – 1884), які ставили за мету розробку так званого «жіночого питання», але принципово нового типу журналів для жінок у цей час так і не виникло. Поява ідейних феміністських органів друку припадає на початок XX ст., коли оформлюються жіночі організації, які, поряд із благодійністю, вдаються до розробки та пропаганди ідей рівноправності.

В історіографії традиційно першими ідейними феміністськими органами друку вважаються «Женский вестник» (1904 – 1917) та «Союз женщин» (1907 – 1909), які були «рупорами» двох найбільш впливових жіночих

організацій початку ХХ ст. – Жіночої прогресивної партії та Союзу рівноправності жінок [1, 277-293; 2, 246-258]. Утім, до цього часу поза увагою дослідників залишилися спроби інших організацій, передусім Російського жіночого взаємоблагодійного товариства (1895 – 1918), запропонувати читачкам принципово новий журнал.

1895 р. у виступі на відкритті Російського жіночого взаємоблагодійного товариства М. Безобразова закликала жінок не займатися формальною, позбавленою індивідуальності благодійністю, а формувати союз однодумниць, допомагати одна одній у здобутті освіти, просувати в науці, викладачці у вищих навчальних закладах [2, 190]. Такі масштабні завдання вимагали організації спеціального органу друку й 1897 р. рада товариства звернулася до Головного управління у справах друку, з проханням дозволити видання щотижневого «Справочного листка Русского женского взаимноблаготворительного общества». Планувалось, що «Справочный листок» зосередиться на огляді діяльності товариства (повідомлення про лекції, реферати, літературно-музичні вечори, різноманітні проєкти, подані до Ради, витяги із протоколів, звіти, списки членів товариства та ін.), а також буде друкувати біографії видатних жінок та відомості про благодійну, літературну, громадську, артистичну діяльність жінок у Петербурзі, провінції і за кордоном [3, 1-1зв.]. Прохання було відхилено, як зазначалося, через «несхвальний відзив» департаменту поліції про викладачку вищих Бестужевських жіночих курсів, активну учасницю Російського жіночого взаємоблагодійного товариства К. Щепкіну, яка мала редагувати щотижневик [3, 5-40].

У 1899 р. рада товариства подала нове клопотання про дозвіл на видання «Справочного листка». Цього разу в якості видавця фігурувала Г. Туган-Барановська, а редактора – письменниця Ю. Віленкіна-Яковлева (псевдонім – Юлія Безродна). Ці імена не викликали серйозних заперечень з боку департаменту поліції, але міністр внутрішніх справ без будь-яких пояснень клопотання відхилив [3, 39-41]. З великою долею вірогідності можна стверджувати, що це була цілеспрямована політика уряду на обмеження «права голосу» жіночих організацій, свідченням чому стали закриття в 1901 р. реферативного відділу товариства та ще одна невдала спроба організувати схоже за характером видання. Так, у лютому 1901 р. до Головного управління зі справ друку звернулася головуюча комітету Московського товариства покращення долі жінок І. Арманд, із проханням дозволити видання під назвою «Известия Московского общества улучшения участи женщины» [4, 1-1зв.]. Зазначене товариство, що ставило за мету «боротися проти розпусти та тісно пов'язаного із ним пияцтва» [4, 11], мало намір подавати на сторінках свого щотижневика урядові постанови та «керівні статті» із «жіночого питання», хроніку жіночого життя за кордоном та в Росії, огляди преси, кореспонденції, бібліографію, а також звіти і протоколи, реферати та повідомлення, які б висвітлювали діяльність товариства [4, 1-1зв.]. Утім, хоча департамент поліції визнав, що І. Арманд «у матеріальному відношенні цілком забезпечена і моральності похвальною», її клопотання також було відхилено міністром внутрішніх справ без будь-яких пояснень [4, 8-20].

Тим не менш, того ж 1899 р., у колах, близьких до Російського жіночого взаємоблагодійного товариства, почав видаватися журнал «Женское дело», який можна вважати першим феміністським періодичним виданням. Його видавцем та редактором стала одна із засновниць та активна співробітниця товариства О. Пешкова-Толіверова. Остання була відомим публіцистом та видавцем. Вперше її діяльність привернула до себе увагу

сучасників наприкінці 1860-х рр., коли письменниця як сестра-жалібниця взяла участь у боротьбі італійців за свою незалежність. У подальшому колишня «гарібальдійка» працювала в «Неделе», «Биржевых ведомостях», «Живописном обозрении» і «Пчеле», з 1887 р. редагувала журнал «Игрушечка», з 1894 р. – додаток до нього «На помощь матерям». О. Пешкова-Толіверова відома також як укладачка кількох збірок для дитячого читання: «Нашим детям» (СПб., 1873); «Складень» (СПб., 1883); «Лев Толстой для детей» (СПб., 1909); «Тургенев для детей» (СПб., 1909).

О. Пешкова-Толіверова підтримувала дружні стосунки з Ф. Достоевським, М. Лесковим, Я. Полонським, М. Шелгуновим, П. Стрепетовою, листувалась із Л. Толстим, О. Шеллером та багатьма іншими відомими людьми свого часу. Один із її близьких друзів, юрист А. Коні, відзначав, що «за складом думок Олександра Миколаївна належала до «людей шістдесятих років», які пережили епоху «великих реформ» і залишилися вірними їй, незважаючи на різні життєві випробування» [5, 319]. Найякравіше її громадська позиція виявилася в боротьбі за жіночу рівноправність. О. Пешкова-Толіверова брала участь в організації «Жіночої російської ліги миру» та товариства «На допомогу недостатнім хворим освіченим жінкам», виступала з доповідями на Першому Всеросійському жіночому з'їзді (10 – 16 грудня 1908 р.), тривалий час входила до складу ради Російського жіночого взаємоблагодійного товариства та до всіх його спеціальних відділів та гуртків.

В архівній справі про видання журналу «Женское дело» жодним словом не згадується про зв'язок останнього з Російським жіночим взаємоблагодійним товариством, але аналіз складу авторів та матеріалів, які публікувались, свідчать, що такий зв'язок безперечно існував [6]. Постійними авторами журналу було чимало членів керівних органів товариства: Г. Шабанова (голова товариства), Є. Авілова, М. Безобразова (помічник редактора журналу), І. Познанська, Н. Стасова, Є. Чебишева-Дмитрієва, О. Шапір та ін. У перших же номерах «Женского дела» було опубліковано статтю Є. Літвінової з аналізом діяльності Російського жіночого взаємоблагодійного товариства [7], згодом на сторінках журналу починають з'являтися промови, оголошені на засіданнях товариства [8]. Крім того, «Женское дело» виступало одним із осередків практичної діяльності Російського жіночого взаємоблагодійного товариства: у квітневому номері журналу за 1899 р. О. Пешкова-Толіверова звернулася із закликом до російських жінок взяти участь у зборі пожертвувань постраждалим від неврожаю в центральних губерніях Росії, повідомивши, що ця робота зосередилася у руках членів спеціального комітету товариства [9].

Таким чином, «Женское дело» взяло на себе функцію провідника ідей, які продукувались діячками Російського жіночого взаємоблагодійного товариства. Плануючи видання журналу, О. Пешкова-Толіверова поставила за мету зробити його «органом жіночого руху в Росії» [10, 1], який виступить «на захист жіночих інтересів та прав» [10, 1]. Багато в чому пов'язаний із традицією журналістики ХІХ ст., зокрема своїм форматом – «оствий» щомісячник (144 – 224 сторінки) із публікаціями белетристичних, наукових та публіцистичних творів, що продовжувались упродовж кількох номерів, журнал, тим не менш, був новим явищем російської дійсності.

Програма журналу мала виключно «спеціальний» характер, в межах якої розроблялись наступні теми: становище жінки в сім'ї, суспільстві та державі в його історичному розвитку в Росії та за кордоном; літопис жіночого руху, жіночої освіти та жіночої праці; звіти про жіночі конгреси, союзи товариства; біографії видатних

жінок; белетристика. При цьому особливу увагу журнал приділяв постатям «жінок-піонерок» та діяльності жіночих організацій. На сторінках журналу з'явилися біографічні нариси та спогади, присвячені як скрамним представницям російського жіночого руху – письменницям, ученим, публіцистам, організаторам жіночих навчальних закладів та благодійних товариств: Є. Конрадї, С. Ковалевській, Н. Хвоцинській-Зайончковській (псевдонім – В. Крестовський), М. Трубініковій, Н. Стасовій та ін. У цих та інших публікаціях конструювався образ «нової європейської жінки», яка активно відвоює «усі сфери діяльності, в яких чоловік не зустрічав до цього часу конкуренції» [11]. Згодом обов'язковим компонентом кожного номеру стала публікація некрологів відомих жінок. Поряд із життєписами, читачам пропонувався значний обсяг матеріалу про організаційне становлення жіночого руху. Кожний номер «Женского дела» містив історичні нариси та сучасні довідки, присвячені різноманітним жіночим організаціям, пропонував детальний аналіз відповідних подій всеросійського та міжнародного характеру.

Зовсім іншим, порівняно з «дамськими» журналами, став відділ белетристики. По-перше, поряд із міськими жительками, героїнями оповідань та повістей виступали також жінки-селянки («Дождалась тетка Аксинья» [12]). По-друге, частіше за все основна сюжетна лінія будувалась навколо прагнення головної героїні вийти за родинні межі. Так, у творі О. Шапір «Две помолвки» [13] розповідається про дві сім'ї, що опинилися у схожій ситуації: дочки (кузини) одружуються, а їхні матері (сестри) намагаються пристосуватися до нової ситуації. Одні із сестер (Єлизавета Михайлівна), яка віддала усе своє життя дітям, сприймає заручини дочки як катастрофу, інша (Павла Михайлівна) завжди розуміла неминучість цієї події, тому присвятила себе громадській роботі. Розмірковуючи над ситуацією, що склалась, Павла Михайлівна звертається до себе та до читачів: «Ох, ці мені бідолашні жінки, які за все життя не припасли собі нічого, окрім сім'ї! Чому ніхто не замислюється над таким простим фактом, що сім'ї однієї не може вистачити на все життя?» [13, 23].

Постійними відділами журналу були «Іноземні відголоси», які готувала відома перекладачка та публіцист О. Каррік, та «Російські відголоси» під редакцією М. Бєзобразової (згодом – «Із російського життя» на чолі з Н. Яковлевою-Ланською). Вони пропонували читачам аналіз публікацій із «жіночого питання» в закордонній та вітчизняній пресі. У відділі «Критика та бібліографія» досліджувались видання, підготовлені жінками або присвячені «жіночому питанню». Досить показовим було також наповнення відділу «Суміш». Спочатку у цьому відділі планувалось надавати практичні відомості із господарства та доведення, ручної праці та гігієни [6, 2], що було даниною існуючій традиції. Однак такий матеріал виглядав настільки чужорідним, що від нього відмовились ще до початку видання журналу, і в центрі його уваги знову ж таки знаходились жіноча освіта, жіноча праця, благодійність, правове становище жінок, жіночі товариства, ювілеї відомих жінок тощо. На відміну від «дамських» журналів, «Женское дело» майже не містило оголошень рекламного характеру, обмежуючись незначною за обсягом рекламою книжок та періодичних видань.

«Спеціальне» призначення журналу відразу було помічено сучасниками. Один із критиків «Женского дела», який сховався за криптограмою «г. М. О. М.», виступив проти розробки будь-яких спеціальних питань – студентського, робітничого, дворянського, національного й у тому числі жіночого. Водночас він з певною

непослідовністю рекомендував журналу стати ще більш спеціальним, відмовившись від авторів-чоловіків [14, 132]. На особливий характер журналу вказував також цензор Єлагін у доповіді Петербурзькому цензурному комітету. Він визначив журнал як «феміністський», «що проводить постійно ту ідею, що в російському суспільстві достатньо з'ясувалась необхідність для жінки однакового з чоловіками загального рівня освіти» [6, 18-20]. При цьому цензор зазначив «спокійне спрямування» журналу і навіть оцінив його як «абсолютно безбарвне», за виключенням відділу «Із російського життя» на чолі з Н. Яковлевою-Ланською [6, 18-20зв.]. Остання, користуючись публікаціями провінційних та столичних видань, здебільшого «Северного кур'єра» та «Сына Отечества», «старалась змалювати похмурими кольорами картину судового, адміністративного і, почасти, земського устрою Росії», що викликало значні цензурні урізання [6, 18]. На думку Єлагіна, певною «безбарвністю» журнал завдячував відсутності талановитих співробітників та байдужістю вітчизняної публіки до жіночого питання. Дійсно, журнал не користувався великою популярністю: його наклад не перевищував 1000 примірників, що пояснюється не «бездарністю» його авторів або незацікавленістю російського суспільства жіночим рухом, а, скоріше, несформованістю відповідної читацької аудиторії. До такого ж висновку дійшла і О. Пешкова-Толіверова, відзначивши в передмові до останнього номеру «Женского дела», що «для такого органу у нас в Росії немає читача» [15, 2]. З 1901 р. журнал, перейменований на «Новое дело», втратив свій спеціальний характер. При цьому показово, що його редакція вважала себе спадкоємцем не «Женского дела», а газети «Неделя» та літературного журналу «Книжки недели», хоча і зберегла окрему рубрику під назвою «Женское дело» [6, 22-33].

Таким чином, хоча журнал «Женское дело» був генетично пов'язаний із жіночою та загальнодемократичною періодикою XIX ст., віддаючи данину звичним для читача зовнішнім формам серйозного літературного видання та досить некритичному викладенню матеріалу, що було притаманно «дамським» журналам, його без сумніву можна вважати першим феміністським періодичним виданням. «Женское дело» запропонувало ряд новацій, що дозволяють говорити про початок оформлення дискурсу феміністського руху – це увага до постатей лідерів феміністського руху в Росії та за кордоном, фіксація усіх виявів боротьби жінок за рівноправність, публікація белетристики нового типу, організація практичних акцій, що сприяли діяльності Російського жіночого взаємоблагодійного товариства, формування особливого кола авторів, близьких до феміністської організації.

1. Стайтс Р. *Женское освободительное движение в России: Феминизм, нигилизм и большевизм, 1860 – 1930 / Пер. с англ.* – М., 2004.
2. Юкина И.И. *Русский феминизм как вызов современности.* – СПб., 2007.
3. *Российский государственный исторический архив (далі – РГИА).* – Ф. 776. – Оп. 8. – Д. 1079.
4. РГИА. – Ф. 776. – Оп. 8. – Д. 1434.
5. Кони А.Ф. *Незамеченная смерть заметного человека // Кони А. Ф. Собрание сочинений: в 8 т. – Т. 7.* – М., 1969.
6. РГИА. – Ф. 776. – Оп. 8. – Д. 1110.
7. Литвинова Е. а), б), в) и г) *Русского женского взаимно-благотворительного Общества // Женское дело.* – 1899. – Кн. 1; 2; 4.
8. Стасова П. *Памяти Марии Васильевны Трубикиной // Женское дело.* – 1899. – Кн. 12.
9. *Воззвание к русским женщинам от редакции «Женского дела» // Женское дело.* – 1899. – Кн. 4.
10. Пешкова-Толіверова А. *К читательницам и читателям*

- «Женского дела» // *Женское дело*. – 1900. – Кн. 12.
11. Каррик А. *Иностранные отголоски // Женское дело*. – 1899. – Кн. 3.
12. Засодимский П. *Дождалась тетка Аксинья. (Из деревенских летописей) // Женское дело*. – 1899. – Кн. 1; *Засодимский, П. Дождалась тетка Аксинья (Из деревенских летописей) // Женское дело*. – 1899. – Кн. 2.
13. Шапир О. *Две помолвки (Современные картинки) // Женское дело*. – 1899. – Кн. 3; 4.
14. *Отдел критики и библиографии // Женское дело*. – 1899. – Кн. 2.
15. Пешикова-Толиверова А. *К читательницам и читателям «Женского дела» // Женское дело*. – 1900. – Кн. 12.

Philipenko L.W. The magazine «The Women's affair» (the 1899th – 1900th years) as the first russian «ideological» periodical for women. In the article below are analysed the typical peculiarities, the structure and editorial policies of the magazine «The Women's affair» as the first Russian publication of the early 20th century. On the pages of this publication the new feminist ideology was being formed.

Key terms: «women's ideas» magazines, women's printed press, gender equality.

Є. Ю. Джумига

ТРУДОВА МОБІЛІЗАЦІЯ ТА УМОВИ ПРАЦІ ЖІНОК ОДЕСИ У ПЕРЕДРЕВОЛЮЦІЙНИЙ ПЕРІОД ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1914 – 1916 рр.)

У статті досліджується вплив мобілізації чоловіків на працевлаштування жінок Одеси, умови їх праці та рівень заробітної плати. Аналізується процес оволодіння жінками «чоловічих» професій.

Ключові слова: Перша світова війна, Одеса, трудова мобілізація, жінки, умови праці.

Перша світова війна принесла суттєві зміни у соціально-економічне життя населення країн, що воювали. Одним з її наслідків була мобілізація дорослого чоловічого населення та відповідно дефіцит робочої сили, який поповнювався за рахунок військовополонених, біженців, жінок та дітей. Проблема трудової мобілізації жінок на українських землях протягом війни є малодослідженою та потребує додаткового аналізу.

Проблема мобілізації жінок на «внутрішньому фронті», в тому числі опанування ними «чоловічих» професій та відповідні зміни у їх соціальному статусі, досить детально представлена в західній історіографії. Однак європейські та американські історики в першу чергу досліджували перебіг цих процесів в країнах Західної Європи та США [1 – 4]. Лише окремі наукові праці торкаються Російської імперії [5; 6]. Деякі аспекти цієї проблеми, передусім аналіз кількісних показників жіночої зайнятості та умови праці розглядали радянські історики [7 – 10]. Сучасні українські історики також побіжно торкаються проблеми [11 – 13].

Основними завданнями нашої статті є: проаналізувати процес залучення жінок Одеси до праці на фабриках, заводах, у сфері міського транспорту; дослідити умови праці та рівень заробітної плати жінок; розглянути реакцію суспільства на зміни у соціальному статусі жінок, внаслідок опанування ними «чоловічих» професій. Хронологічні рамки дослідження включають період з липня 1914 до лютого 1917 рр., оскільки Лютнева демократична революція принесла значні зміни у соціально-економічну сферу Російської імперії, зокрема помітно вплинула на боротьбу жінок за свої права.

Незважаючи на мобілізацію та закриття деяких підприємств, в цілому протягом війни кількість робітників в українських губерніях збільшилася на 263,1 тис. осіб або на 47,8%. Це пояснюється зростанням питомої

ваги кам'яновугільної та металургійної промисловості в економіці імперії, а також частково евакуацією до українських губерній підприємств з Прибалтики та Польщі. В Херсонській губернії кількість робітників протягом 1914 – 1916 рр. збільшилася, порівняно з 1913, на 4%. Так, 1913 р. тут зафіксовано 50355 робітників, 1914 – 54565, 1915 – 57061, 1916 – 73042 [10, 45-46]. Ще однією причиною зростання кількості робітників була мобілізація промисловості для потреб армії. У 1916 р. на потреби оборони працювали 3846 фабрично-заводських підприємств з 4698 в цілому по Російській імперії. Загальна кількість робітників на них становила 1894 тис., з 2443 тис. [14, 11]. Очевидно, що зростання кількості робітників в умовах війни, коли значна частина чоловічого населення була мобілізована до армії, відбувалося за рахунок інших ресурсів, які становили жінки, діти, біженці та військовополонені.

Англійський історик П. Гетрелл відмічає, що якщо історія попередніх війн чітко розділяється на суто чоловічий досвід на полі брані та досвід жінок, які пасивно чекали на своїх чоловіків, то Перша світова війна зруйнувала цю бінарну опозицію [15, 113]. Поки чоловіки зі зброєю в руках віддавали свій обов'язок батьківщині на лінії фронту, жінки віддавали свій на «внутрішньому фронті». Дуже скоро після початку війни головні її учасники зрозуміли, що не зможуть обійтись без допомоги жінок. Як тільки чоловіки почали вступати до армії мільйонами, їх робочі місця звільнилися, а жінки були готові та виявляли бажання зайняти їх. У Великій Британії близько 32% жінок під час війни працювали поза домом, у Франції 39% жінок та дівчат вимагали робочих професій, а у США 24% усіх жінок мали оплачувану роботу [16, 211].

У Російській імперії, за даними М. Балабанова, 1914 р. 4,9% усіх робітників складала жінки, то 1915 р. цей показник збільшився до 10,2%, а 1916 – до 16,2% [7, 69]. В Україні протягом перших трьох років війни кількість жінок, зайнятих у промисловості зросла на 77% [10, 50]. Безумовно, в Одесі – великому промисловому місті півдня України також можна спостерігалося суттєве збільшення жіночої зайнятості. Навіть на підприємствах з обробки металу, які вимагали значного фізичного навантаження, часто жінки складала 40 – 50% загальної кількості робітників [17, 131]. Для багатьох з них, в умовах постійної дорожньої продукції, це було можливість прогодувати себе та свої родини. Хоча збільшення кількості працюючих жінок, головним чином, було зумовлено мобілізацією чоловіків, мало значення також те, що жінки отримували меншу заробітну плату, а це дозволяло власникам фабрик та заводів економити на робочій силі [18, 106].

Перша світова війна не тільки збільшила кількість працюючих жінок, але й розширила сферу застосування їх праці. В багатьох країнах світу вони отримали доступ до «чоловічих» професій. Однак в Російській імперії, консервативній країні з обмеженими демократичними свободами, ці процеси відбувалися значно повільніше, ніж у Західній Європі. Історик Г. Брейбон відзначає, що на багатьох підприємствах умови праці жінок не зазнали суттєвих змін, але жінки, які замінили мобілізованих чоловіків, зустрілися з абсолютно новими умовами праці. В основному це стосувалося роботи на транспорті, у сфері торгівлі, а також на деяких підприємствах [1, 113].

В Одесі жінки також почали працювати у новій для них сфері – транспорті. Традиційною чоловічою професією, яку намагалися опанувати мешканки міста, було водінство. Мобілізація визників, з одного боку, збільшила на них попит, а з іншого – залишала їх родини без годувальників. Таким чином, цілком закономірним було